

RAYAT SHIKSHAN SANSTHA'S

**DR. PATANGRAO KADAM MAHAVIDYALAY,
RAMANANDNAGAR (BURLI)**

DEPARTMENT OF MARATHI

Value Added Course

बोलीभाषा संकलन

Year 2018-19

1

रयत शिक्षण संस्थेचे,
आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, रामानंदनगर
 ता. पलूस, जि. सांगली

सन - २०१८-१९

मराठी विभाग

महाविद्यालयाच्या परिसरात मराठी भाषेची विविध रूपे आढतात. शेतीशी संबंधीत, विविध व्यवसायाशी संबंधीत अनेक नवनवे शब्द परिसरात मोठ्या प्रमाणात वापरले जातात. किल्लोस्कर कारखान्यामुळे निरनिराळ्या रोजगाराच्या संधी परिसरात उपलब्ध झाल्या आहेत. तसेच कृष्णा नदीमुळे आजूबाजूच्या गावांना समृद्ध शेती लाभली आहे. त्यामुळे शेतामध्ये मजुरीसाठी विजापूर, सिंदगी सारख्या उत्तर कर्नाटक परिसरातून लोक उदरनिर्वाहासाठी येतात. किल्लोस्कर कारखान्यामध्ये महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यातून लोक रोजगारासाठी येतात. त्यामुळे परिसरात भाषेची नवनवीन रूपे अस्तित्वात आलेली पहावयास मिळतात.

परिसरात मुस्लीम समाज, नंदिवाले समाजात विशिष्ट बोली भाषा बोलल्या जातात. तसेच रामानंदनगरमध्ये रेल्वेलाईनच्या बाजूला निर्वासीत लोकांची वस्ती आहे. त्यांची स्वतंत्र मराठी मिश्रित बोलीभाषा उपलब्ध आहे. तरी सदर बोलीभाषेतील शब्द लिपीबद्ध होणे गरजेचे वाटते. या गरजेपोटी मराठी विभागाच्या वतीने सदर प्रकल्प हाती घेतला आहे.

सदर प्रकल्पाचे काम सतत सुरू राहणार आहे. सतत नवनव्या शब्दांची भर संकलनाद्वारे प्रकल्पामध्ये पडत राहणार आहे. तरी सदर प्रकल्पासाठी शैक्षणिक वर्ष २०१८-१९ मध्ये समिती तयार करणे क्रमप्राप्त आहे. सदर समितीमध्ये खालील सदस्य असतील.

१. प्रा. मोहन चव्हाण	अध्यक्ष
२. प्रा. तेजस चव्हाण	समन्वयक
३. निलेश दिनकर तांबवेकर	सदस्य
४. अधिक विलास नलवडे	सदस्य
५. संकेत विठ्ठल सुर्यवंशी	सदस्य
६. किरण जगदिश उंबरे	सदस्य

Chavhan

समन्वयक

W. B. B. B.

विभागप्रमुख
 विभागप्रमुख
 मराठी विभाग
 आर्ट्स, सायन्स अँड कॉमर्स कॉलेज
 रामानंदनगर (बुर्ली)

रयत शिक्षण संस्थेचे,
आर्टस, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, रामानंदनगर

ता. पलूस, जि. सांगली

दिनांक - 25 जुलै 2018

मराठी विभाग

नोटीस

बी.ए. भाग २ व ३ मध्ये शिक्षणाच्या मराठी विभागाच्या विद्यार्थ्यांना असे कळविण्यात येते की, परिसरातील बोलीभाषा संकलनासंदर्भात मराठी विभागात बैठक अयोजित केली आहे. सदर बैठक उद्या गुरुवार दिनांक 26 जुलै 2018 रोजी दुपारी 1.00 वाजता होणार आहे. तरी सदर प्रकल्पामध्ये सहभागी होऊ इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी बैठकीस उपस्थित रहावे.

Chavath
समन्वयक

[Signature]
विभागप्रमुख
विभागप्रमुख
मराठी विभाग
आर्टस, सायन्स अँड कॉमर्स कॉलेज
रामानंदनगर (बुली)

3

रयत शिक्षण संस्थेचे,
आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, रामानंदनगर
ता. पलूस, जि. सांगली

दिनांक : २६ जुलै २०१८

मराठी विभाग

रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन

बैठक अहवाल

मराठी विभागाच्या वतीने 'रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन' या प्रकल्पांतर्गत गुरुवार दिनांक २६ जुलै २०१८ रोजी बैठक आयोजित करण्यात आली होती. सदर बैठकीमध्ये पुढील विषयांवर चर्चा करून निर्णय घेण्यात आले.

१. सदर प्रकल्पाच्या कामासाठी समिती गठीत करण्यात आली. समितीमध्ये
२. कामाचे स्वरूप सांगून विभागातील अध्यापकांसह बी.ए. भाग १, २ आणि ३ मधील विद्यार्थ्यांना स्वइच्छेने सहभागी करून घेण्यात आले.
३. समितीच्या कामाचा कच्चा आरखडा तयार करण्यात आला.
४. वार्षिक कामकाजाचे नियोजन करण्यात आले.
५. संकलन कामाचे स्वरूप निश्चित करण्यात आले.

अशाप्रकारे सदर बैठक पार पडली. प्रकल्पाचे अध्यक्ष म्हणून विभागप्रमुख प्रा. मोहन चव्हाण यांनी तर समन्वयक म्हणून प्रा. तेजस चव्हाण यांनी कार्यभार स्वीकारला.

Chav
समन्वयक

Chav
विभागप्रमुख
विभागप्रमुख
मराठी विभाग
आर्ट्स, सायन्स अँड कॉमर्स कॉलेज
रामानंदनगर (बुर्ली)

५

रयत शिक्षण संस्थेचे,
आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, रामानंदनगर
ता. पलूस, जि. सांगली

दिनांक : २६ जुलै २०१८

मराठी विभाग

रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन

बैठक क्रमांक १

उपस्थितीपत्रक

अ.क्र.	सदस्याचे नाव	सही
१	किरण अंबरे.	Kimbare.
२	संकेत सुरवंशी	Sonkhat.
३	अंकीता चव्हाण.	Ahavan
४	राधिका कांबळे	Radhika
५	त्रेसुजा जाधव	Tresuja
६	निलेश तांबवेकर	Nimbavekar
७	प्रतिक आरवुने	Pratik
८	डा. अरुण पाटील.	Arun
९		
१०		
११		
१२		
१३		
१४		
१५		

Chavhan
समन्वयक

विभागप्रमुख
विभागप्रमुख
मराठी विभाग
आर्ट्स, सायन्स अँड कॉमर्स कॉलेज
रामानंदनगर (बुर्ली)

5

रयत शिक्षण संस्थेचे,
आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, रामानंदनगर
ता. पलूस, जि. सांगली

दिनांक : ३० आक्टोबर २०१८

मराठी विभाग

रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन

नोटीस

मराठी विभागाच्या वतीने असे सूचित करण्यात येते की, 'रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन' या प्रकल्पात सहभागी सदस्य, विद्यार्थ्यांनी सोमवार दिनांक १ नोव्हेंबर २०१८ रोजी सकाळी ठीक ११.०० वाजता बैठकीसाठी मराठी विभागामध्ये उपस्थित रहावे.

Chavak

समन्वयक

विभागप्रमुख
Chavak
विभागप्रमुख
मराठी विभाग
आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज
रामानंदनगर (जुळी)

6

रयत शिक्षण संस्थेचे,
आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, रामानंदनगर
ता. पलूस, जि. सांगली

दिनांक : १ नोव्हेंबर २०१८

मराठी विभाग

रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन

बैठक क्रमांक २ : अहवाल

मराठी विभागाच्या वतीने सुरू असणाऱ्या 'रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन' या प्रकल्पांतर्गत सुरू असणाऱ्या कामकाजाचा आढावा घेण्यासाठी बैठकीचे आयोजन केले होते. सदर बैठक १ नोव्हेंबर २०१८ रोजी सकाळी ११.०० वाजता मराठी विभागात पार पडली. सदर बैठकीदरम्यान खालील विषयांवर चर्चा करण्यात आली.

१. संकलीत केलेल्या शब्दांचा आढावा घेण्यात आला.
२. समितीतील सभासदांना बोली भाषा आणि प्रमाण भाषा यातील भेद समजावून सांगण्यात आला.
३. शेती कामाशी निगडीत, स्वयंपाकघरातील वस्तूशी निगडीत, व्यवसायाशी निगडीत शब्दांचे संकलन करण्यासंदर्भात सूचन करण्यात आले.
४. दरम्यानच्या काळात परिसरात ऊसतोडणीसाठी मजूर येणार असून, त्यांच्याकडून काही बोलभाषेतील शब्द संकलीत करता येतील का, यासंदर्भात चर्चा करण्यात आली.
५. सुट्टीदरम्यान सदर शक्य तितका वेळ संकलन कामासाठी देण्याचे निश्चित करण्यात आले.

Chavan
समन्वयक

Chavan
विभागप्रमुख
मराठी विभाग
आर्ट्स, सायन्स अँड कॉमर्स कॉलेज
रामानंदनगर (बुर्ली)

7

रयत शिक्षण संस्थेचे,
आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, रामानंदनगर
 ता. पलूस, जि. सांगली

दिनांक : १ नोव्हेंबर २०१८

मराठी विभाग

रामानंदनगर परिसरातील बोलीभाषेचे संकलन

बैठक क्रमांक २

उपस्थितीपत्रक

अ.क्र.	सदस्याचे नाव	सही
१	आबाको पाटील	Arati
२	निलेश तांबवेकर	Nambavekar
३	किरण उंबरे	Khambare.
४	संकेत सुयवंशी	Sanket
५	अंकीता चव्हाण	Ahavanam
६	राधिका कांबडे	Kambde.
७	विजया लेवडे.	VijayaLevad.
८	अंशु प्रताप.	Anshu
९	महदुजा श. जाधव	Mahadujar
१०		
११		
१२		
१३		
१४		
१५		

Chavhan
 समन्वयक

विभागप्रमुख
 विभागप्रमुख
 मराठी विभाग
 आर्ट्स, सायन्स अँड कॉमर्स कॉलेज
 रामानंदनगर (बुली)

8

परिसरातील बोलीभाषेतील काही वापरातून नष्ट होत असलेले शब्द

१. धडुती

कपड्यांसाठी वापरात येणारा शब्द. धड झाकणारे ते धडुती किंवा धडावर पांघरायची वस्त्रे म्हणजे धडुती अशी काहीशी ह्या शब्दाची फोड करता येऊ शकेल. साधारणपणे हा शब्द स्त्री व पुरुष या दोघांच्याही वस्त्रासाठी वापरला जातो.

२. पैरण

सदऱ्यासाठी पैरण हा शब्द वापरला जातो. अंगरखा, शर्ट असेही अलिकडच्या काळात प्रचलित शब्द पैरणीसाठी असलेले दिसतात. पहेनना ह्या हिंदी शब्दामध्ये पैरण शब्दाच्या उत्पत्तीची बीजे असलेली दिसतात.

३. अंगरखा

अंगात घालायचा तो अंगरखा. अंगाची राखण करणारा अंगरखा. अंग झाकणारा तो अंगरखा अशा अर्थाने शर्टसाठी अंगरखा हा शब्द वापरला जातो. अंगरखा ह्या शब्दाचा संबंध फक्त पुरुषांच्या वस्त्रांशी निगडीत आहे. स्त्रियांच्या संदर्भात हा शब्द वापरला जात नाही.

४. रेट

जास्त ह्या अर्थाने रेट हा शब्द वापरला जातो. सहजपणे परिसरातील लोक हा शब्द आपल्या दैनंदिन व्यवहारात वापरतात. 'रेट करणी धरणी केलीय लग्नात.' असे सहज एकादा बाप आपल्या मुलीच्या लग्नात मोठी बडदास्त राखल्याबद्दल सांगताना बोलून जातो.

५. मोगम

खूप, जास्त, प्रचंड, संख्येने विपूल ह्या अर्थाने मोगम हा शब्द वापरला जातो.

9

६. हुमदांडगावा

जोर, जबरदस्ती किंवा मनाविरुद्ध एकादी गोष्ट करण्यासाठी हुमदांडगावा हा शब्द वापरला जातो. मुख्यता दांडगावा करणे म्हणजे जुलूम करणे ह्या अर्थाने दांडगावा हा शब्द वापरला जातो. परंतु दांडगाव्याची तिब्रता जास्त असते तेव्हा हूम हा उपसर्ग दांडगावा ह्या शब्दाआधी येतो. ज्यामुळे जबरदस्तीची तिब्रता अधोरेखित होते.

७. रिवाण

रिवाण हा शब्द दोन अर्थाने परिसरात वापरला जातो. मुंग्यांच्या वारुळाशी संबंधीत किंवा मुंग्यांच्या समूहाशी संबंधीत हा शब्द आहे. संख्येने जास्त असणाऱ्या मुंग्यांसाठी हा शब्द वापरला जातो. मुंग्यांचं रिवाण निघालय. असं म्हटले जाते.

तसेच कोंबडी रिवाणावर बसवणे असाही शब्दप्रयोग कृषीजन समूहात केला जातो. २१ दिवसांसाठी अंडी उबवण्यासाठी कोंबडीला एका पाटीमध्ये अंड्यावर बसवले जाते. तेव्हा कोंबडी रिवाणावर बसलीय असा शब्दप्रयोग केला जातो.

अंड्यावर बसलास काय, अंडी खालतोस काय, असे शब्दप्रयोग सर्रास लोक वापरताना दिसतात.

कृषी व्यवहाराशी निगडीत काही शब्द

अंड्यावर बसण : खूप वेळ एकच काम करणे

अंडी घालणे : घरात कोडून घेऊन बसणे, लोकात न येणे.

अंड्याला येणे : घाई करणे, खळीला येणे.

८. तलंग

कोंबडीच्या पिलाची वाढ झाल्यानंतर अंडी घालण्यास सुरुवात करण्यापूर्वीची तिची अवस्था.

९. कासांडी

पाणी भरून ठेवण्याच्या हाताने सहज उचलू शकेल इतक्या आकाराचे तांब्याचे किंवा पितळेचे भांडे. ह्या भांड्यातील पदार्थ तांब्याच्या तुलनेने चार-सहा पट असतो.

१०. फडताळ

भिंतीमधील कपाटासाठी फडताळ असा शब्द सर्रास वापरला जातो. पूर्वीच्या काळी घरांच्या भिंती आकाराने मोठ्या असायच्या. अशा भिंतीमध्ये वस्तू ठेवण्यासाठी एक

कपाट वजा पोकळी ठेवलेली असायची. ज्यामध्ये बैजवार फळ्या बसवलेल्या असायच्यात. मोठ्या भिंतीतील कपाटाला फडताळ म्हटले जाते.

११. वगराळ

पाणी किंवा अमटी वाढण्याचे साधन. तोंडाला वाटीच्या किंवा पातेल्याच्या आकाराच्या भांड्याला दांडा जोडला असता त्यास वगराळ असे म्हटले जाते. पाणपोईवर हे वगराळ अढळते. खेड्यांमध्ये शुभकार्यात पंगतीला जेवण वाढत असताना ओगराळाचा वापर केला जातो.

१२. ठावणी

दिवा ठेवण्याचे लाकडी साधन. एक फुटभर उंचीच्या लाकटी काठीवर दिवा बसण्याइतकी पैस जागा असते. उजेड चौफेर पडावा दिव्याला धक्का लागू नये म्हणून जमिनीपासून उंचीवर दिवा रहावा ह्या साठी बनवलेल्या लाकडी साधणास ठावणी असे म्हणतात. की ठावणी शक्यतो चुलीशेजारीच असते.

१३. भोरडा

वयाने जास्त किंवा कळता होण्यासाठी भोरडा हा शब्द वापरला जातो. 'तरणा बांड भोरडा झालास की गा. तरी बी तुला अकल येईना की.' असा वाक्यप्रयोग एकादा वयाने जेष्ठ व्यक्ती आपल्यापेक्षा नुकत्याच वयात आलेल्या, कळता झालेल्या मुलासाठी करताना दिसतो.

१४. शेंडं मारणं

पुढे पुढे बोलणे. समोरच्याचे ऐकून न घेता आपलेच म्हणणे पुढे पुढे मांडण्याच्या खोडीवर भाष्य करणारा हा शब्दप्रयोग परिसरातील उसाच्या शेतीशी निगडीत आहे. उसाच्या शेतातील वैरण जनावरांसाठी काढली जाते. काहीवेळा चांगल्या कोवळ्या उसाचे शेंडे जनावरांसाठी काढले जातात. ज्यामुळे उस मरून जातो. तेव्हा एकाद्याला बोलण्याची संधी देताच त्याने मागचा पुढचा विचार न करता वाटेल ते बोलणे म्हणजे शेंडे मारणे होय.

१४ रान हाणणे

पुढचे बोलणे ह्या अर्थानेच रान हाणणे हा वाक्यप्रचार बोलीभाषेत वापरला जातो. शेतामध्ये एकादे काम करताना शेतकऱ्यांमध्ये इर्षा लागते. अशावेळी हातातील काम आधी कोण

उरकते याची स्पर्धा लागते. अशा वेळी आपल्या समोरचे शिल्लक रान पटकन संपवणे ह्यासाठी रान हाणणे अशा शब्दप्रयोग सहजपणे केला जातो. परंतु हाच वाक्यप्रचार कुणीतरी पुढे पुढे फाजील बोलत असेल तर “त्यो लेकाचा पुढचचं रान हाणतुत. आयकूनच घेत नाय.” असे कुणीतर बोलून जातं.

१६. शेलका

चांगला, कोवळा ह्या अर्थाने शेलका हा शब्द वापरला जातो. शक्यतो हा शब्द भाजीपाल्याशी निगडीत आहे. किंवा शेलकं तेवढं पाहिजे म्हणजे चांगलं तेवढं पाहिजे ह्या अर्थाने शेलका शब्द वापरला जातो.

१७. फुलपात्र

परिसरात काटाच्या वाटीला फुलपात्र असे म्हटले जाते.

१८. खेटा

अपमान होण म्हणजे खेटा होणे. हा शब्द प्रयोग शक्यतो लहान मुलांमध्ये प्रचलित आहे. खेटा झाला, खेटा केला असे शब्दप्रयोग हायस्कूलची मुले सर्वास वापरताना दिसतात.

हेलपाटा पडला ह्या अर्थाने ‘फुकटचा खेटा’ झाला असा वाक्यप्रयोग केला जातो.

१९. खेटाक

फुकटचा व्याप, झोंबडं ह्या अर्थाने खेटाक हा शब्द परिसरामध्ये वापरला जातो. वाळलं उद्योग लावू नको असंही कुणीतरी सहजपणे म्हणताना दिसतो.

२०. जोसरा

आठवण ह्यासाठी जोसरा हा शब्द वापरला जातो. जोसरा काढणे म्हणजे आठवण काढणे.

२१. कालवण

कालवलेले ते कालवन ह्या अर्थाने जेवताना वाटीमध्ये घेतलेल्या भाजीच्या पातळ आमटीस कालवण असे म्हटले जाते. काही ठिकाणीनी आमटीस सार, सांबर, पातळ भाजी असे शब्दप्रयोग वापरले जातात. परंतु ह्या परिसरात डाळीच्या पातळ सारास आमटी म्हटले जाते. सुक्या भाजीस भाजी म्हटले जाते. तर कोणत्याही पातळ सारास कोरड्यास

123

किंवा कालवण हा शब्दप्रयोग वापरला जातो. शक्यतो जुनी माणसेच कोरड्यास असा शब्दप्रयोग वापरतात.

२२. भपका

एकादी गोष्ट नको इतकी सजवणे किंवा प्रदर्शित करणे ह्यासाठी भपका करणे असा शब्दप्रयोग वापरला जातो.

२३. टकुर

डोकं ह्यासाठी टकुरं हा शब्द वापरला जातो. टकुऱ्यात शिरतय का?, टकुरं ठिकाण्यावर आहे का? ह्या अर्थाने हा शब्द वापरला जातो.

२४. टापर

शेतात काम करत असताना डोक्याला गुंडाळलेल्या टॉवेल सारख्या वस्त्राला टापर असा शब्दप्रयोग केला जातो. हा शब्द पुरुषाशी निगडीत आहे. पुरुष मंडळी घाम निपटण्यासाठी डोक्याला टापर बांधून काम करत असतात.

२५. चुंबळ

डोक्यावर एकादी ओझ्याची वस्तू घ्यायची असेल तर डोक्याला रुतायला नको म्हणून कपड्याची गोल गुंडाळीस चुंबळ असे म्हणतात. डोक्यावर वैरणीचा भारा, पाटी, पाण्याची कळशी घेत असताना चुंबळीची आवश्यकता लागते. ही चुंबळ डोक्यावरून पडू न देता एकादी वस्तू डोक्यावर घेण्याचे कौशल्य स्त्रीकडे असते. अपवादात्मक स्थितीत पुरुषही ओझे उचलत असताना कापडाची चुंबळ वापरत असतात.

२६. टाळक

डोक्यासाठीच टाळकं असाही शब्द वापरला जातो. डोक्यामध्ये काहीही नाही ह्यासाठी टाळकं हा शब्द शक्यतो वापरला जातो.

२७. मुकाट्यानं

न बोलता किंवा आवाज न करता शांतपणे ह्या अर्थाने मुकाट्याने हा शब्द वापरला जातो. कोणताही प्रतिसाद किंवा विरोध न करता एकादी गोष्ट करण्यासाठी मुकाट्याने कर असे म्हटले जाते. गुमान असाही पर्यायी शब्द वापरला जातो.

२८. पायखाना

शौचालयसाठी पायखाना असा शब्दप्रयोग वापरला जातो.

२९. परडा

घराच्या पाठीमागील मोकळी जागा. जनावरे, किंवा मोकळ्या जागेत भाजी लावली जाते, उकरंडा असतो किंवा इतर वस्तूसाठीची मोकळी जागा.

३०. वलणी

धुतलेले कपडे वाळत घालण्यासाठी दोरीच्या सहाय्याने बांधलेल्या बांबूस वलनी असे म्हटले जाते. शक्यतो गुढी पाडव्याच्या दिवशी गुढी उभारण्यासाठी वापरलेली काठी पुढे कपडे वाळवण्यासाठी बांधली जाते. अशा बांधलेल्या काठीला वलणी असा शब्द वापरला जातो.

३१. वैल

चुलीच्या पाठीमागच्या बाजूला असणाऱ्या पातेलं ठेवण्याइतक्या जाग्यास वैल असे म्हटले जाते. वैलावर ठेवलेल्या भांड्यास उष्णता मिळावी म्हणून चुलीच्या मागच्या बाजूस मोकळ्या जागेस वैल असे म्हणतात.

३२. ऐटाक

बैलाच्या औतास जूला जुंपण्यासाठी बांधलेला कासरा म्हणजे ऐटाक होय.

३३. शिवळाट

जूसाठी शिवळाट असा शब्दप्रयोग वापरला जातो. शिवळाट हे लाकडी असते. बैलाच्या मानेवर सापत्याच्या सहाय्याने शिवळाट जोडले जाते.

३४. फटफट : दुचाकी

३५. पैका : पैसा

३६. चंगळ : मौजमजा